

УДК 346+347.4

DOI <https://doi.org/10.32782/ln.2025.25.20>

Лещенко О.В.

*к.ю.н., доцент кафедри кримінального права, процесу та криміналістики
Київський інститут інтелектуальної власності
Національного університету «Одеська юридична академія»
ORCID ID: 0000-0003-3103-6383*

МЕТОДОЛОГІЯ НАУКОВОГО ПІЗНАННЯ У ПРАВІ: ВИМІР ДОКТРИНАЛЬНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ ЗМІСТУ ПОДАТКОВИХ ПРАВОВІДНОСИН

Постановка проблеми. Методологія виступає базовим підґрунтям наукового дослідження. Дослідник повинен визначити чіткий алгоритм дій, згідно з яким здійснюватиме науковий пошук. Саме від правильності вибору цього алгоритму залежить значущість отриманих результатів. Кожен метод має своє специфічне призначення і повинен відповідати поставленим цілям дослідження. Такий підхід дає змогу ефективно реагувати на виклики, пов'язані з удосконаленням механізмів охорони, захисту та відновлення прав людини.

Діяльність науковця у сфері юриспруденції загалом і адміністративного права зокрема пов'язується із триваючим науковим пошуком відповідей на комплексні багатоаспектні проблеми, що обумовлюються трансформаційними процесами в суспільстві.

Актуальність дослідження методології права обумовлюється тим, що вона належить до категорії складних і водночас ключових аспектів правової науки. Методологія – це не лише сукупність методів, прийомів та принципів, що використовуються у процесі дослідження правових явищ, а й фундамент, на якому будується вся система правового пізнання. Її значення особливо зростає в умовах стрімкого розвитку суспільства, трансформації правових систем і зростання ролі права у врегулюванні суспільних відносин. Однією з головних причин актуальності методологічної проблематики є те, що право – це не лише система норм, але й жива практика, яка

постійно змінюється під впливом політичних, економічних, соціальних, культурних факторів. Тому будь-яке правове дослідження, яке претендує на наукову цінність, повинно ґрунтуватися на чітко визначених методологічних засадах. Від якості обраної методології залежить глибина аналізу, об'єктивність висновків та практична значущість запропонованих рішень [1, с. 25].

Стан наукової розробки проблеми. Серед представників вузького розуміння категорії «методологія» та «методологія юридичної науки» («методологія права») необхідно виділити О. В. Петришину, В. О. Сухоноса, Н. М. Крестовську та ін. В межах цього підходу категорія «методологія» тлумачиться, як зазначає В.В. Сухонос, як «вчення про парадигми, принципи і методи наукового пізнання» [2, с. 33]; вивчається як «система певних теоретичних принципів, логічних прийомів, конкретних способів дослідження предмета науки», про що акцентовано у публікаціях І.В. Семеніхіна [3, с. 6-8].

Такі підходи нами визначаються як вузьке розуміння категорії «методологія права» через неврахування практичної її цінності. Таким чином, в межах вузького підходу встановлюється, що методологією науки є певна сукупність методів наукового пізнання [4, с. 234].

Метою наукової статті є вивчення виміру доктринального дослідження розуміння категорії «методологія наукового пізнання у праві».

Виклад основного матеріалу. Методологія права виступає тією основою, яка дозволяє не лише пояснити правову дійсність, а й сформулювати рекомендації щодо її вдосконалення. Вона допомагає побачити взаємозв'язки між окремими правовими нормами, принципами, інститутами, а також зрозуміти їхню роль у регулюванні суспільних відносин. Без глибокого методологічного осмислення неможливо ні створити ефективне законодавство, ні забезпечити його належну реалізацію [5, с. 37].

Слід зазначити, що методологія права має міждисциплінарний характер, оскільки вона інтегрує елементи філософії, соціології, політичної науки, етики, логіки тощо. Такий підхід дозволяє уникнути формалізму та ізоляціонізму в правовій науці, розглядати право як складне соціальне явище, тісно пов'язане з іншими сферами суспільного життя [6]. Відповідно, чим глибше науковець занурюється у методологічні основи права, тим точніше він може оцінити природу правових процесів і явищ.

Практична значущість методології полягає в тому, що вона формує інструментарій, за допомогою якого юристи можуть не лише досліджувати право, але й застосовувати його у реальному житті, що стосується як правозастосовної діяльності (зокрема, діяльності судів, правоохоронних органів, адвокатури), так і нормотворчості (робота законодавчих органів, експертні висновки, правова аналітика). Саме тому методологічна підготовка є надзвичайно важливою складовою професійної компетентності юриста.

Крім того, в сучасних умовах глобалізації та євроінтеграційних процесів особливої ваги набуває проблема адаптації вітчизняної правової системи до міжнародних стандартів, що вимагає глибокого методологічного осмислення не лише окремих правових норм, а й самої концепції права, його ролі в демократичному суспільстві, співвідношення національного та міжнародного правопорядку [7, с. 5]. Без чіткого методологічного підходу

такі процеси можуть бути неефективними або навіть шкідливими, якщо вони суперечать глибинним правовим традиціям і соціальним реаліям.

Ще одним важливим аспектом є необхідність постійного оновлення та перегляду методологічних засад правознавства. Світ змінюється, з'являються нові виклики, нові сфери регулювання (наприклад, цифрові технології, штучний інтелект, біоетика), які потребують нових підходів до правового осмислення [8]. Традиційні методи не завжди здатні адекватно відповісти на нові запити суспільства. Тому правова наука повинна бути гнучкою, відкритою до інновацій та міждисциплінарного діалогу, а це можливо лише за умови постійного вдосконалення методології.

Важливо також підкреслити, що методологія права має не лише теоретичне, але й світоглядне значення. Вона формує у дослідника певне бачення права – як цінності, як інструменту соціальної справедливості, як механізму забезпечення прав людини. Такий підхід є особливо важливим в умовах, коли право може використовуватися як інструмент не лише захисту, але й придушення. Методологічна свідомість дозволяє критично оцінювати правові явища, не зводячи право до набору формальних норм.

Таким чином, методологія права – це не другорядний, а центральний елемент правової науки. Її актуальність зумовлена не лише потребами наукового пізнання, а й вимогами практики. В умовах сучасного правового розвитку без належного методологічного забезпечення неможливо ні здійснювати ефективне правове регулювання, ні забезпечувати верховенство права, ні захищати права і свободи людини. Тому увага до методології є ознакою зрілості правової науки та відповідальності науковця перед суспільством..

Отже, досягнення мети будь-якого дослідження вимагає виважених підходів до вибору методів його здійснення.

На сьогодні в наукових колах залишаються невирішеними низка важливих питань, пов'я-

заних із формуванням категоріально-правового апарату методології в праві, а також із систематизацією та класифікацією методів наукового пізнання в юридичній науці. Незважаючи на наявність значного масиву досліджень у цій сфері, усе ще бракує єдиного підходу до розуміння змісту основних методологічних категорій, їхнього місця й ролі в структурі правознавства. Так само дискусійними залишаються критерії розмежування та взаємозв'язку між загальнонауковими, спеціальними та суто юридичними методами дослідження, що зумовлює необхідність подальшого теоретичного осмислення даної проблематики та вироблення узгоджених підходів у межах правової науки [9, с. 133].

Однак, виокремлюючи певне коло методів, дослідник має усвідомлювати, що його вибір не є абстрактним чи суто технічним процесом. Він залежить від багатьох чинників, зокрема від наукових традицій, панівних концепцій у правовій науці, різних підходів до тлумачення сутності права та його функцій. Кожен метод несе в собі певну систему цінностей і світоглядних орієнтирів, а отже, обираючи методологічні інструменти, науковець фактично визначає власну дослідницьку парадигму. Саме тому важливо враховувати багатовекторність наукових підходів, відкритість до міждисциплінарного діалогу та гнучкість мислення. Водночас дослідник має виходити з власних світоглядних переконань, адже саме вони формують підґрунтя для критичного аналізу, переосмислення усталених концепцій та вироблення нових наукових рішень.

Вивчення проблематики методології в праві відбувалось у наукових розробках таких вчених, як О. І. Котюк, М. С. Кельман, О. Г. Мурашин, Н.М. Оніщенко, О. В. Петришин, П. М. Рабінювич, В. В. Сухонос та ін.. Н.М. Оніщенко підкреслює, що «питання методології . у дослідженнях щодо юридичної науки не є новим для нашого правового осередку, правового вжитку, предмета правового дискутування тощо» [10, с. 4]. Саме методологія дослідження, сукупність методів у взаємодії із метою, об'єк-

том та предметом наукової розробки, мають визначатися як ключові системно-структурні елементи будь-якого наукового пошуку. Саме від узгодженості між цими компонентами залежить внутрішня логіка, цілісність та наукова обґрунтованість дослідження. Невипадковий або несвідомий вибір методів може призвести до спотворення результатів, поверхневого аналізу або хибних висновків. Методологія виступає своєрідним каркасом дослідницького процесу, що спрямовує мислення науковця, визначає спосіб постановки проблеми, шляхи її осмислення та засоби отримання нових знань. Тому глибоке розуміння ролі методологічного апарату є необхідною умовою для забезпечення якості наукового пошуку, особливо у правовій сфері, де точність, аргументованість та послідовність мають вирішальне значення [11, с. 234; 12, с. 4-5].

Аналізуючи категоріальний апарат методології в праві, неможливо оминати термінологічну проблему, яка постає перед дослідником уже на початковому етапі наукового пошуку. Вона полягає у відсутності чіткої, усталеної та загальновизнаної термінології для позначення методологічних понять, що активно використовуються у юридичній науці. У науковому обігу одночасно функціонує низка схожих, але не тотожних термінів, зокрема: «методологія науки», «методологія наукових досліджень», «методика наукового пізнання», «методологія наукового пізнання», «методологія теорії держави та права», «методологія окремого наукового знання», «методологія конкретного дисертаційного дослідження», «методологія юридичної науки», «методологія порівняльно-правових досліджень» тощо. Кожне з цих понять має свої особливості, сферу застосування та ступінь узагальнення, однак межі між ними часто є розмитими. Наприклад, поняття «методологія науки» зазвичай стосується загальнофілософських основ наукового пізнання, які є спільними для всіх наук, тоді як «методологія юридичної науки» орієнтована на специфіку правового знання, його предмет, об'єкт, логіку розвитку.

У свою чергу, «методологія наукового дослідження» або «методологія конкретного дисертаційного дослідження» позначає систему методів та підходів, які обирає конкретний дослідник для аналізу обраної теми.

Не менш складним є розмежування між поняттями «методологія» та «методика». Якщо методологія визначає загальні принципи, логіку і структуру наукового пізнання, то методика, як правило, розуміється як сукупність прийомів і практичних процедур, що використовуються на конкретних етапах дослідження. Водночас у наукових текстах ці поняття часто ототожнюються або використовуються взаємозамінно, що призводить до плутанини [13, с. 28-30].

Ситуацію ускладнює і те, що в межах юридичної науки виділяють методології різного рівня: загальнотеоретичну (наприклад, методологія теорії держави і права), галузеву (методологія цивільного, кримінального, адміністративного права тощо), міжгалузеву (наприклад, методологія прав людини) та спеціальну – методологію окремих досліджень, зокрема й дисертаційних. Така багаторівнева структура потребує чіткого термінологічного розмежування, адже кожен рівень виконує свої функції в науковому процесі та вимагає застосування відповідних методів і підходів [14, с. 134-136].

Окрему увагу заслуговує методологія порівняльно-правових досліджень, яка, з одного боку, має міждисциплінарний характер, а з іншого – формує власну специфіку підходів, пов'язану з аналізом правових систем різних країн, пошуком спільного та відмінного в їх правовому регулюванні. У цьому контексті методологія виступає не лише інструментом аналізу, але й засобом формування нових знань на стику національного та міжнародного правового досвіду [15].

Висновок. Таким чином, термінологічна проблема в категоріальному апараті методології права є не лише теоретичною, але й практичною. Вона ускладнює процес побудови узгодженої методологічної бази для пра-

вових досліджень, а також створює труднощі при інтерпретації наукових текстів, у яких автори нерідко вкладають різний зміст у зовні схожі поняття, що є основою для визначення потреби в подальшій розробці єдиної термінологічної системи, яка б дозволила точно і послідовно відображати структуру методологічного знання у правовій науці.

Методологія наукового пізнання юридичних дефектів у правовому регулюванні податкових спорів становить собою складну багаторівневу систему знань і підходів, що поєднує філософські, загальнонаукові, спеціально-юридичні та міждисциплінарні компоненти. Її ефективне застосування сприяє глибшому розумінню природи нормативних вад, дає змогу сформулювати обґрунтовані пропозиції щодо вдосконалення правового регулювання та забезпечує більш високий рівень захисту прав і законних інтересів платників податків.

Комплексність методологічного підходу дозволяє врахувати як об'єктивні чинники (динаміку розвитку правовідносин, економічні процеси), так і суб'єктивні (правова культура, рівень правосвідомості нормотворців). Науково обґрунтоване пізнання дефектів не тільки розкриває недоліки існуючого податкового регулювання, але й забезпечує основу для правових реформ.

Таким чином, методологія є не лише інструментом аналізу, але й важливим чинником формування якісного, ефективного та справедливого податкового законодавства, що відповідає потребам сучасного правового суспільства. Вона є фундаментом для формування науково обґрунтованих висновків, які можуть бути покладені в основу нормативних змін, доктринального осмислення й практичного вдосконалення податкової політики держави. Застосування багатовекторної методології дає змогу не лише виявити дефекти правового регулювання, а й створити ефективні механізми їх подолання, що сприятиме підвищенню рівня правової визначеності, стабільності та справедливості у сфері податкових правовідносин.

Анотація

У статті досліджується методологія наукового пізнання в юридичній науці крізь призму доктринального аналізу змісту податкових правовідносин, із особливим акцентом на виявлення та подолання юридичних дефектів у правовому регулюванні. Автор обґрунтовує важливість методології як фундаментальної складової наукового пошуку, що забезпечує логічну цілісність, об'єктивність та практичну значущість дослідження. Аналізується міждисциплінарний характер методології права, яка поєднує елементи філософії, соціології, логіки, правової доктрини та позитивного законодавства. Розкрито сутність методологічного інструментарію для виявлення юридичних дефектів у податковому законодавстві: колізій, прогалин, недосконалих механізмів реалізації норм. Акцент зроблено на ролі праворозуміння у визначенні сутності дефектів та методів їх пізнання. У статті розмежовано філософський, загальнонауковий, спеціально-юридичний та міждисциплінарний рівні методології, визначено їхнє значення для побудови ефективної системи дослідження правових явищ. Наголошується на термінологічних складнощах у межах категоріального апарату методології права, що зумовлює необхідність формування узгодженої наукової терміносистеми. Автор доходить висновку, що методологія є не лише засобом наукового пізнання, а й важливим чинником правової реформи, який дозволяє формувати ефективне, справедливе, стабільне податкове регулювання, що відповідає потребам сучасного правового суспільства.

Ключові слова: методологія права, юридичні дефекти, податкові правовідносини, правове регулювання, доктринальне дослідження, праворозуміння, наукове пізнання, методи правової науки, податкові спори, міждисциплінарний підхід, правова система, нормативні прогалини, методологічний інструментарій, правова доктрина.

Leshchenko O. V. Methodology of scientific knowledge in law: dimension of doctrinal research of the content of tax legal relations

Summary

The article examines the methodology of scientific knowledge in legal science through the prism of doctrinal analysis of the content of tax legal relations, with a special emphasis on identifying and overcoming legal defects in legal regulation. The author substantiates the importance of methodology as a fundamental component of scientific research, which ensures logical integrity, objectivity and practical significance of the study. The interdisciplinary nature of the methodology of law, which combines elements of philosophy, sociology, logic, legal doctrine and positive legislation, is analyzed. The essence of the methodological toolkit for identifying legal defects in tax legislation is revealed: conflicts, gaps, imperfect mechanisms for implementing norms. The emphasis is placed on the role of legal understanding in determining the essence of defects and methods for their cognition. The article distinguishes between philosophical, general scientific, special legal and interdisciplinary levels of methodology, and determines their significance for building an effective system for studying legal phenomena. The terminological difficulties within the categorical apparatus of the methodology of law are emphasized, which necessitates the formation of a coordinated scientific terminological system. The author concludes that methodology is not only a means of scientific knowledge, but also an important factor in legal reform, which allows for the formation of effective, fair, stable tax regulation that meets the needs of a modern legal society.

Key words: legal methodology, legal defects, tax legal relations, legal regulation, doctrinal research, legal understanding, scientific knowledge, methods of legal science, tax disputes, interdisciplinary approach, legal system, regulatory gaps, methodological tools, legal doctrine.

Список використаних джерел:

1. Костицький М.В. Нормативізм як методологія юриспруденції. *Philosophical and methodological problems of law*. 2016. № 1 (11). С. 18-30
2. Сухонос В. В. Теорія держави і права : підручник. Суми : Університет. кн., 2018. 544 с.
3. Семеніхін І. В. Правова доктрина: загальнотеоретичний аналіз : наук. доп. Харків : Юрайт, 2012. 87 с.
4. Новіцький В. Методологія наукового дослідження юридичних гарантій прав людини. *Альманах права. Трансформація законодавства України в сучасних умовах*. 2018. Вип. 9. С. 233–237
5. Селіванов В. Проблема методології обґрунтованості вітчизняного правознавства та юридичної практики. *Право України*. 1998. № 12. С. 34–43.
6. Bielai S., Morozov I., Tylchuk V. The Innovative Approach To The Crisis Situations Monitoring Of The Social And Economic Origin That Endanger The Security Of Ukraine. *Baltic Journal of Economic Studies*. 2018. Vol 4. № 3. P. 15– 21
7. Рабінович П. Проблеми трансформації методології вітчизняного правознавства: досягнення, втрати, перспективи. *Вісник Академії правових наук України*. 2002. № 4. С. 3–14
8. Коваленко Ю., Войнов М. Штучний інтелект та права людини: орієнтири та обмеження у контексті національної безпеки та оборони. К., 2024. 28 с.
9. Баскаков А.Я., Туленков Н.В. Методологія наукового дослідження. Навч. допомога. К.: МАУП, 2004. 216 с.
10. Оніщенко Н. М. Методологія теорії держави і права (деякі аспекти розгляду). *Держава і право. Серія: Юридичні науки*. 2016. Вип. 71. С. 3–20.
11. Новіцький В. Методологія наукового дослідження юридичних гарантій прав людини. *Альманах права. Трансформація законодавства України в сучасних умовах*. 2018. Вип. 9. С. 233–237.
12. Оніщенко Н. М. Методологія теорії держави і права (деякі аспекти розгляду). *Держава і право. Серія: Юридичні науки*. 2016. Вип. 71. С. 3–20
13. Новіцький В. В. Методологія аналізу прав людини та юридичних гарантій їх реалізації. *Держава і право. Серія: Юридичні науки*. 2018. Вип. 80. С. 28–38
14. Новіцький В. Проблемні аспекти методології науково-практичних досліджень. *Актуальні питання розвитку юридичної науки та практики : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф., м. Київ, 18 трав. 2018 р. Київ, 2018. Т. 1. С. 134–136.*
15. Leheza Yevhen, Shcherbyna Bogdan, Leheza Yulia, Pushkina Olena and Olesia Marchenko. Features of Applying the Right to Suspension or Complete/ Partial Refusal to Fulfill a Duty in Case of Non-Fulfilment of the Counter Duty by the Other Party According to the Civil Legislation of Ukraine. *Revista Jurídica Portucalense*, 2023. no. Sp. P. 340–58.